

Suurepäraselt seostub siin konkreetne ja üksikasjalik analüüs probleemide- ja mõtte-rikka sünteesiga.

Nõukogude agraarajaloolased pööravad praegu suurt tähelepanu feodaal-pärisorjusliku süsteemi lagunemise ja kriisi ajajärgu kui murrangulise perioodi uurimisele Venemaal ja laiemalt kogu Ida-Euroopas. Ka sellelt seisukohalt on J. Kahki monograafial

suur tähtsus, eriti sellepärast, et tsaarivalitsus läks Venemaal pärisorjuse kaotamisele — kuigi vaid nimelisele — kõige varem just Baltimaadel. Seepärast tuleks J. Kahki väärtuslik uurimus mõnevõrra lühendada kujul avaldada lähemal ajal ka vene keeles.

A. VASSAR

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1962.2.05>

V. B. ДОРОШЕНКО, *Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке.*
(Академия наук Латвийской ССР. Институт истории.)
Рига, Изд-во АН Латв. ССР, 1960. 326 lk. Trükiarv 800.
Hind 1 rbl. 43 kop.

XVI sajand paistab Baltimaade ajaloos silma murranguliste poliitiliste sündmuste ja sügavate muutustega sotsiaal-majanduslikus arengus. Seepärast on nii Eesti kui Läti XVI sajandi ajalugu köitnud paljude uurijate tähelepanu balti saksa historiograafia alguspäevist alates kuni tänapäeva nõukogude ajalooteaduseni. Sellele vaatamata pole paljusid Läti XVI sajandi ajaloo olulisi probleeme seni ilmunud töodes õigupoolest üldse käsitletud ning nii mõndagi neist on valgustatud moonutatult, vastavalt autorite poliitilistele tendentsidele. Vassili Dorošenko, mitmete Läti keskaja ajalugu käsitlevate hinnatavate artiklite autori kõnesolev monograafia, mille ülesandeks on anda marksistlik ülevaade Läti agraaroludes XVI sajandi vältel toimunud muutustest, eelkõige teoorjusliku mõisamajanduse arengust tema mitmekesisest avaldustes, on seetõttu igati teretulnud.

V. Dorošenko kõnesolev uurimus koosneb sissejuhatausest koos lühikese ülevaatega kirjandusest ja allikatest, üheksast peatükist ja kokkuvõttest. Esimeses peatükis vaadeldakse feodaalset maamandit ja nihkeid maafondi jaotuses üksikute feodaalide gruppide vahel sajandi jooksul, teine peatükk on pühendatud feodaalsete eesõiguste laiendamise ja pärisorjuse tugevnemise käsitlemisele. Autor näitab, kuidas teoorjusliku mõisamajanduse areng kulges käsikäes feodaalse maamandi ümberjaotamisega: aadli maavaldus kasvas pidevalt piiskoppide ja ordu domeenide arvel. Riia peapiiskopkonnas ja Kuramaa piiskopkonnas algas see protsess varem ja toimus tunduvalt kiiremini kui ordu aladel. Liivimaa aadli posit-

sioonide tugevnemine ilmnis ühtlasi tema valdusõiguste laienemises mitte ainult maa, vaid ka otsese tootja, talupoja suhtes. V. Dorošenko märgib, et Liivimaa omandas pärisorjus eriti teravad vormid, tingituna ühelt poolt majanduslikest faktoritest — teoorjusliku mõisamajanduse hoogsast arengust — ning teiselt poolt ühiskondlik-poliitilise korra eripärasustest: kesk- võimu ja linnade nõrkusest ning maa feodaal-koloniaalsest iseloomust. Autor seostab talurahva lõpliku pärisorjastamise Läti alal teoorjusliku mõisamajanduse väljakujunemisega ja sellest tulenenud feodaalide suureneva vajadusega tööjõu järele ning dateerib kõik selle ligikaudu XV sajandi lõpu ja XVI sajandi algusega. Seega annab V. Dorošenko vastulöögi balti saksa ja osalt ka kodanliku läti ja eesti ajalooteaduses käibinud võlastumisteooriale, kuigi ta ise sellest teoriast vaikides mööda läheb.

Kolmas peatükk käsitleb põllumajanduse tehnilist taset XVI sajandil, millele senised uurijad peaaegu üldse pole tähelepanu pööranud: Vaatluse alla on võetud põllutööriistad ja tööloomad, kolmeväljasüsteemi eripärasused Läti alal, alepõllunduse osatähtsus ja väetamise ning saagikuse küsimused. Kõigi nende probleemide käsitlemine monograafias on kahtlemata väga vajalik ning nad oleksid väärinud veelgi süvendatumat läbitöötamist.

Loomulikult on monograafias kesksel kohal teoorjusliku mõisamajanduse arengu küsimus. Selle mitmekülgse protsessi uurimisele eri aspektidest on pühendatud järgnevad viis peatükki, milledes käsitletakse üleminekut teoorjuslikule mõisamajandusele,

mõisa- ja talumajandust, muutusi feodaalse rendi struktuuris ja suuruses ning talurahva kihistumist. Teoorjusliku mõisamajanduse võidulepääsu Läti alal käsitab V. Dorošenko ühe osana kõigi Elbest ida pool asuvate maade agraarkorras toimuvast murrangust, tõstes Lätile omase eripärasusena esile selle protsessi varajast algust ja intensiivsust. Ta näitab, et teoorjuslik mõisamajandus Lätis orienteerus müügivilja tootmisele, eelkõige välisturu jaoks. Teoorjusliku mõisamajanduse osatahtsust, eriti tootlike jõudude arengu ja rahvamasside olukorra seisukohalt, hindab V. Dorošenko täiesti negatiivselt. Ta märgib, et Lätis üle kolmesaja aasta valitsenud teoorjusliku mõisamajandussüsteemi regressiivsus hakkas avalduma juba XVI sajandil. Analoogiliste uurimistulemusteni on põhijoontes jõudnud ka Eesti NSV ajaloolased.

Tuleb hinnata autori püüdu uurida (IX peatükk) feodaalse põllumajanduse, sealhulgas talumajanduse seost turuga. Ta näitab, et põllumajandussaadustega kauplemise monopoli taotlevatel feodaalidel õnnestus talurahvakaubandust, mis veel XVI saj. algul oli tõsiseks majanduslikuks teguriks, teoorjusliku mõisamajanduse edasi arenedes miinimumini vähendada.

Läti XVI sajandi agraarajalugu valgustavad allikad on kaunis katkendlikud ja vastavatest Eesti ala kohta olemasolevatest tublisti napimad. V. Dorošenko teeneks jääb, et ta on arvesse tulevate allikate ringi tunduvalt laiendanud, kasutades eriti ulatuslikult seni vähe tuntud Leedu Meetrikas leiduvaid materjale. Sedasama ei saa kahjuks öelda erialase kirjanduse kasutamise kohta. Lätipoolsetes materjalides leiduvate lünkade puhul pöörub autor korduvalt Eesti agraarajaloo allikate poole, kuid samal ajal ei kasuta ta eesti vastava-alast kirjandust peale paari P. Johanseni ja F. Stackelbergi uurimuse ja ühe H. Ligi artikli. Osalt seetõttu teeb autor Eesti materjaliga opereerides üsnagi sageli sisulisi vigu, kõnelemata väiksematest väärtustest, näiteks kohanimede identifitseerimisel (Rohe pro Roela, Kirepu pro Kirumpää jt.), korduvatest identifitseerimata jätmistest jm. Peaaegu üldse pole kasutatud teiste naabermaade kirjandust, sealhulgas ka otseselt Liivimaa ajalugu käsitlevaid töid, näiteks A. Korhoni uurimusi. Isegi poola erialase kirjanduse osas on autor,

kes puhuti pöörub Poola ajaloo poole, piiratud vaid uusima üldkäsitluse ja R. Rybarski uurimusega kaubanduse alalt. Seejärel on monograafias võrdlev-ajaloolist meetodit nõrgalt kasutatud ja mõnigi kord jääb vajaka seosest Lätis esinevate nähtuste ja samade nähtuste vahel üleüuroopalisel mastaabis, kuigi autor ise vihjab vajadusele niisuguseid seoseid silmas pidada.

Monograafialet tuleb kasuks agraarkorra arengus esinevate eripärasuste jälgimine Läti eri osades. Need eripärasused ilmnesid ühelt poolt piiskopkondades, teiselt poolt ordu adadel, kuid ka Põhja-Läti (Vidzeme ja Latgale) agraarkord erines mõneti Lõuna-Läti (Kuramaa ja Zemgale) omast. Senistes uurimustes pole sellele momendile vajalikku tähelepanu pööratud. Peale selle on allikaid säilinud enamasti suurte domeenide kohta. Autor aga on võimaluste piirides uurinud agraarsuhteid mitmesugustes maavaldustes ja mõisates — nii suurtes kui väikestes, nii era- kui riigivaldustes. Kõiki uuritavaid nähtusi on käsitletud nende vastastikusel seoses kogu XVI sajandi jooksul, lõhestamata käsitlust sajandi keskpaiku asetleidnud poliitiliste sündmustega. Nii viisi on antud mitmeti ühtlasem ja ülevaatlikum pilt põllumajanduses ja agraarsuhtes toimunud muutustest. Selline käsitlus annab ühtlasi vastulöögi tendentslikele moonutustele (A. Svābe jt.), milledes ajajärku enne ja pärast Liivi sõda käsitatakse kahe täiesti erineva etapina talupoja ja feodaali vahelistes suhetes. Monograafia puuduseks on aga meie arvates see, et vaadeldud pole Läti alal Vene valdustes 1570-ndatel aastatel valitsenud agraarkorda. Kuigi selleks vajalikke materjale pole peaaegu üldse säilinud, oleks vähemalt küsimuse püstitamise korras tulnud silmas pidada selle etapi mõju agraarajaloo järgnevale arengule.

Raamatu põhiseisukohad ei kutsu esile vastuväiteid. Võib täiesti nõustuda sellega, mis autor on öelnud teoorjusliku mõisamajanduse suhteliselt varase võidulepääsu, tema puhtfeodaalse struktuuri ja regressiivse iseloomu kohta Lätis jm. Kuid esineb selliseidki seisukohti, mis allakirjutantutele tunduvad põhjendamatuena või ilmselt ekslikena. Näib, et autori haarde laius — töö paistab silma käsitletud probleemide rohkuse poolest — on kohati kahtlustanud analüüsi sügavust. Nii näiteks

kinnitab V. Dorošenko balti saksa ajaloolase A. Transehe-Rosenecki eeskujul, et mõisapõlde laiendatud XVI sajandil peamiselt tühjade talumaade arvel (lk. 146). Selle väite ekslikkusele juhtis juba ligi kolm aastakümnet tagasi tähelepanu kodanlik autor E. Blumfeldt. Nõukogude Eesti ajaloolased on näidanud, et oma rõhuvas osas toimus mõisapõldude laiendamine just asustatud talumaade arvel.

Kuigi läti talupoegadel lasuv teokohustus oli XVI sajandil oma aja kohta üsnagi ränk, on ilmne liialdus väita, et juba sajandi keskpaiku nõudnud mõisapõldude harimine vähemalt poole (lk. 202) või isegi suurema osa (lk. 321) talumajandi rakmeloomadest ja põllutööriistadest. Mõisa- ja talupõldude suhe eramõisates oli tollal tavaliselt siiski vaid 1:4, maahärrade ja kloostrimõisates aga 1:6 kuni 1:8.

Tõsiasi, et rõhuv enamik eramõisaid esineb allikais esmakordselt XVI sajandi esimesel poolel, ei tähenda veel, et need mõisad alles sellal ka tekkisid. Ei tule unustada, et XVI sajandi esimesest poolest on säilinud võrratult rohkem ürikuid kui XV sajandist, XIV sajandist kõnelemata. Hiljemgi on mõisapõldudest ja majapidamishoonetest juttu vaid võrdlemisi vähestes ürikutes. Samuti ei kinnita allikmaterjal autori väidet, et üleminek teoorjuslikule mõisamajandusele alanud maahärrade mõisates varem kui eramõisates (lk. 135 ja 142). Küllaltki paljudes maahärrade mõisates tehti XVI sajandi keskpaiku selles suunas alles esimesi samme, eramõisates aga oli teorent kujunenud juba enam-vähem põhiliseks rendivormiks.

Oigesti on rõhutatud teoorjusliku mõisamajanduse suurt mõju kõigi talurahvarühmade olukorrale. Olemasolev materjal võimaldaks seda näidata aga palju veenvamalt ja konkreetsemalt. Kahjuks ei ole autor seda probleemi käsitledes ilmutanud vajalikku tähelepanu ei allikate ega kirjanduse vastu. Nii on tal üksjalgu vaadeldes jäänud märkimata oluline tõsiasi, millele kirjanduses juba varem on tähelepanu juhitud: Läti alal, kohati ka Lõuna-Eestis on terminit *üksjalg* mõnikord kasutatud tavalisest tublisti erinevas tähenduses, nimetades üksjalgadeks ka maata vabadikke ja laostunud adratalupoegi, kes ei suutnud kanda tavalist koormist. Püüdes väheste ja ilmselt erandlike allikate põhjal

saadud ettekujutust üksjalgadest laiendada üksjalgade kohta ka kogu Eesti alal, tõlgendab V. Dorošenko vääralt mitmeid allikaid. Nii loeb ta üksjalgade hulka Tallinna Jaani seegi vakuraamatuis esinevad kodapoolsed (husgenothen). Ometi nähtub allikaist selgesti, et samal ajal, kui kõigil üksjalgadel oli omaette väike talu, mille eest nad seegi kasuks kandsid koormisi, olid kodapoolsed inimesed, kellel polnud mitte mingisuguseid tootmisvahendeid, kes elasid adratalupoegade ja üksjalgade juures. Peavarju andjatel tuli iga kodapoolse pealt maksta 6 killingit. Täiesti ebaõigesti interpreteerib V. Dorošenko ka Rõude adratalunike kaebust (lk. 268 jj.): allikast ei saa kuidagi välja lugeda, et üksjalad kuulusid adratalunikele. See, et üksjalgadel lasus korratekohustus, kinnitab veel kord, et neil olid oma majapidamised — adratalunikud olid vaid vahendajaks üksjalgade palve edasiandmisel. Meie arvates on vastuvaidlematult tõestatud, et üksjalad olid sisekolonisaatsiooni nähtus ja nende arvu suurenemine oli seotud feodaalse tootmisviisi evolutsiooniga. Paljasõnaliseks jääb leimanitele (vabatalupoegadele) antud iseloomustus. Kui viimaseid oleks saksa feodaalide poolt kasutatud «pärisorjuse kindlustamiseks» (lk. 274), oleks loogiline oodata nende arvu kasvu pärisorjuse süvenedes. Tegelikult aga toimus just vastupidine protsess.

Eriskummaliselt on V. Dorošenko tõlgendanud ordumeister Plettenbergi 1507. aasta määruse 13. paragrahvi, kus on juttu «lostreiberitest», s. o. maata vabadikest. Kord leiab ta (lk. 271), et selles paragrahvis on peetud silmas vabadiku pärushärra huve: väljaspoole pärushärra mõisa piire end tööle palganud «lostreiber» ei tohtivat seal maad saada. Samal leheküljel arvab ta aga, et määruses olevat ette kirjutatud anda «isandale» välja need «lostreiberid», kes ei taha end terveks aastaks vasaalli juurde palgata. Tegelikult on aga öeldud, et kui vabadik «ei taha ennast kogu aastaks palgata, tuleb ta kinni võtta ja otsekohe isandale teatada ja ta ei pea mitte põllust, vaid ainuüksi oma palgast elama». Nagu kirjandusest teada, taotleli kõnesoleva paragrahviga feodaalide seisukohalt ebaproduktiivse vabadikekihi likvideerimist ja vabadike muutumist sulasteks. Taolisil

katseid tehti muide ka järgnevatel sajan-ditel.

Ekslik on arvata, nagu kannaksid pobu-lid (vabadikud) allikais mõnikord nimetust «ogrodnik» ja «hortulanus» (aednik) selle-pärast, et nad mõnikord töötasid mõisa aias (lk. 166). Tegelikult tuleb see Poo-las üldiselt käibinud termin pobuli oma-enda väikesest maalapist, nn. aiast. «Aia» liiga kitsapiiriline tõlgendamine esineb ka lk. 165, kus kahtlemata on mõeldud mitte juurviljaaeda, vaid taraga ümbritsetud põllulappi.

Ule-Väina hertsogiriigis valitsenud maavaldussuhete käsitlemisel tuleks selgesti eristada Sigismund II Augusti ja Stefan Báthory agraarpoliitikat. Autor aga ei ole esimese agraarpoliitikat õigupoolest üldse käsitlenudki. Ta ei esita kahjuks ka oma seisukohta Sigismund Augusti privileegi autentsuse küsimuses.

Kohati, näiteks 1599. aasta ratsateeni-stusregistri alusel saksa aadli maavalduse (lk. 67 jj.) või Rootsi poole üle läinud aadlike mõisate konfiskeerimise ulatuse kindlaksmääramisel (lk. 64), esineb ebakriitilist suhtumist allikatesse. Autor ei ole silmas pidanud, et mainitud register ei hõlma kõiki saksa soost läänimehi ning pealegi ei nõutud üht ratsanikku mitte 15—20 talult, nagu ametlik norm ette nägi, vaid tihtilugu väiksemalt talude arvult. Seejuures ei püüa autor kindlaks määrata poola aadli maavalduse ulatust, kuigi kõigi olemasolevate allikate, nende hulgas ka läänürikute kasutamisel peaks võimalik olema kindlaks teha vähemalt poola feodaalide ligikaudne üldarv ning osalt ka nende valduste ulatus.

Täiel-määral ei saa nõustuda autori poolt eri maaviljelussüsteemidele omistatud osa-tähtsusega. Näib, et autor alahindab ale osatähtsust, väites, et XVI sajandil oli ale Läti alal ainult põlispõldude laiendamise vahendiks ning et iseseisva maaviljelussüs-teemina rakendati teda ainult mõnel pool (lk. 111, 118). XVII sajandi mõisakaardid aga näitavad, et ale oli siis veel küllaltki laialt levinud. Põllupinna laiendamine soode arvel (lk. 149) ei tulnud sel ajal Baltimaades veel kõne alla. Samuti püsti-tab autor teesi ale suuremast osatähtsus-est talumajanduses (lk. 119 jj.). Selle väite kinnituseks kasutab ta näiteid Vast-seliina staarostkonnast, tõlgitsedes vääralt allikana kasutatud 1590. aasta revisjoni-

protokollid. Ei tohi unustada, et mõisa külvi osas ei sisalda see allikas tegelikke and-meid, vaid revidentide kalkulatsioonid, sa-muti ei erista ta talupoegadelt saadud vil-jakümnise osas alemaadelt ja puustusmaa-delt laekunud kümnist. Tartu ja Laiuse staarostkonna andmete põhjal võib aga arvata, et kümnise lõviosa tuli just puus-tusmaadelt ning et alemaade osatähtsus oli sõjajärgsel ajal laialdase tööjõupuuduse tõttu väike.

Autor väidab (lk. 121), et suurtes mõi-sates söödetud parema sõnniku saamiseks karjale rukist. Meie arvates on see eriskum-maline agrotehniline võte seletatav väikese paleograafilise arusaamatusega: «zur Mist» (sõnniku jaoks) asemel tuleb lugeda «zur Mast» (nuumamiseks). «Zur Mist» on või-matu juba sellepärast, et sõna «Mist» on meessoost. Samasuguste lõpuni läbi mõtle-mata järelduste hulka kuulub näiteks ka väljendus «hobuseid, sealjuures karva järgi otsustades mitut tõugu» (lk. 109). Asjatu on muide avaldada imestust selle üle, et hobuseid kasutati veeloomadena «iseegi Eestis» (lk. 108). Lõuna- ja Kesk-Eestis oli hoburakendeid märksa rohkem kui härja-rakendeid, ka Põhja-Eestis polnud hobune adra ees kaugeltki haruldus.

Mõnel juhul ei saa nõustuda meetodiga, mida V. Dorošenko kasutab statistiliste andmete töötlemisel. Autor väidab, et Läti territooriumil prevaleerinud XVI sajandi teisel poolel suurmõisate tulude struktuuris enamikult juhtudel mõisamajapidamisest ja eelkõige mõisapõllust saadud tulud (lk. 160). 1590. ja 1599. aasta revisjoni mater-jalid aga, milledele autor seda väites tugi-neb, ei sisalda andmeid riigimõisate tege-like, vaid revidentide poolt kalkuleeritud, s. o. loodetavate tulude kohta. Kuna mõisa-põldude saagikusnormid on kalkuleeritud tegelikest kõrgematena (3—4 seemet 2—3 seemne asemel — vt. lk. 122 jj.), ei või-malda need kalkulatsioonid saada tõepä-rast ettekujutust mõisapõldudelt kogutud viljasaagist ega mõisamajanduse tuluku-sest. Väikegi saagikusnormi muutmine aga mõjutab arvutuste tulemusi otsustavalt. Kalkuleerides keskmiseks saagikuseks kõigi viljaliikide osas 2¹/₂ seemet, saame tule-mused, mis demonstreerivad paljude staa-rostkondade tulude struktuuris põhilist muutust. Järelikult ei saa revidentide kal-kulatsioonide järgi määrata mõisamajapi-

damiste tulude erikaalu staarostkondade kogutulus ning järeldus mõisamajapidamistest saadud tulude ülekaalust tundub olevat ennatlik.

Vaatleme teist näidet, millest samuti selgub, et statistiliste arvutuste tulemused sõltuvad otsustavalt meetodist. Autor on välja arvutanud Tartu staarostkonna riigimõisates ühe veise kohta tuleva teraviljakülvi suuruse, saades selleks keskmiselt 18 vakka, kusjuures ta üheks veiseks ei loe ainult lehma, pulle ja härgi, vaid ka noorloomi (lk. 169). Põllumajandusteaduses võrdsustatakse teatavasti üks täiskasvanud veis sõnniku tootmise seisukohalt kahe ühe- kuni kaheaastase mullikaga või viie kuni üheaastase vasikaga jne. Muide, poolakeelne sõna «jalówka» ei tähenda ahtrat lehma, vaid mullikat. Teiseks, 1590. aasta revisjoni materjalides sisalduvad andmed käivad vaid osaliselt tegeliku külvi kohta, osalt aga kujutavad nad endast kalkulasioone. Faktilised andmed külvi kohta on olemas 1591. aasta inventuuri aruandes. Meie arvestuste järgi tuli sel aastal Tartu staarostkonna riigimõisates ühe täiskasvanud veise kohta külvi keskmiselt 29 riia vakka ja ühe loomühiku kohta (arvestades noorloomad ümber loomühikuteks) umbes 23 vakka. Sealjuures võib täiesti nõustuda seisukohaga, et karjakasvatus arenes XVI sajandil peaaegu täielikult talumajanduse raamides (lk. 223). Kuid tuleb märkida, et see ei ühildu autori teise seisukohaga, mille järgi «sõnnikust oli puudus, eriti talupõldudel» (lk. 111). Ei XVI ega järgnevatel sajanditel pole mingeid andmeid sõnnikuandami olemasolust, ehkki autor lk. 227 seda millegipärast väidab. XVI—XVII sajandil peeti soovitavaks agrotehniliseks normiks üks veis mitte kahe, nagu on väidetud lk. 227, vaid kolme riia vakamaa põllisõllu kohta.

Vaadeldavaid nähtusi oleks tulnud püüda võimalikult täpsustada. Oeldu käib eelkõige adramaa kohta. Ei piisa adramaade jaotamisest kahte gruppi — väikesteks ja suurteks (lk. 209 jm.). Kõigil juhtudel oleks adramaa mõistet tulnud võimalikult konkretiseerida. Tabelis 11 toodud andmed (lk. 206) ei saa meie arvates näidata adratulude nominaalsuuruse kasvu tendentsi, kuna on võrreldud erineva suurusega maaalasi erineva adramaade ja talude arvuga. Eesti alalt pärinevad andmed näita-

vad just vastupidist: küla adramaade arvu endiseks jäädes suurenes küla külvipind, s. t. adramaa ise muutus aja jooksul suuremaks. Tartu staarostkonna riigimõisates esinevad vlokad võrdsid meie arvutuste järgi keskmiselt 130—140 riia vakamaale, s. o. 43—47 hektarile, ning vastasid tõenäoliselt Poolas ja Leedus esinevale 80 morgi suurusele vlokale (vt. lk. 214 jj.).

Samuti ei pööra autor viljaandami normide hindamisel vajalikku tähelepanu metrooloogilistele erinevustele. A. Transehe-Roseneck kaotas omal ajal ülevaate naturaalandamite ulatusest just metrooloogiliste erinevuste ignoreerimise tõttu. V. Dorosenko eeldab, et kümniseks võeti alati $\frac{1}{4}$ viljasaagist (lk. 231 jj.; lk. 124 viide 83 mainib ta küll ka kümnist, mis võrdus mahakülvatud seemne hulga). Sellest lähtudes teeb ta kaugeleminevaid järeldusi talude suuruse ja nende külvide ulatuse kohta. Mitmed andmed nii Lõuna-Eestist kui Läti alalt tõendavad aga, et kümnist võeti mõnikord teistsuguses protsentuaalses sõltuvuses saagist või siis, kui kümnist nõuti $\frac{1}{4}$ saagist või sama palju, kui oli seemet maha külvatud, arvestati ka viljakaasu või isegi talupoegade üldist majanduslikku olukorda.

Analoogiliselt võib öelda, et teonormi järgi ei saa otsustada talupoegade varustatuse üle rakmeloomadega (Tarvastus 1590. a. — lk. 221). Teole nõutavate rakendite arv ei sõltunud talu üldisest rakmeloomade arvust, vaid talu suurusest adramaades. Sellega seoses tuleb märkida, et Läti alal valitsev moodus nõuda rakmetegu vastavalt rakmeloomade arvule ei kehtinud Lõuna-Eestis XVI sajandi lõpul üldiselt, vaid esines ainult Helme, Pärnu ja Vastseliina staarostkonnas. Igapäevasest teokohustusest kõneldes ei tee autor sageli vahet, kas seda nõuti ühelt adramaalt või igalt talult. Kui silmas pidada, et mitmel pool paiknes ühel adramaal neli või isegi rohkem talusid, on selge, et niisuguse vahe tegemine oleks olnud väga oluline.

Peatugem lõpuks mõningatel tehnilistel küsimustel. Rohkesti esineb bibliograafilisi ebatäpsusi. Nii on segi aetud kaks P. Johanseni tööd (lk. 4 viide 1), põhjusest on kaks korda esitatud J. Hahni uurimuse tiitel ja seejuures ebatäpselt (lk. 120 viide 59 ja lk. 219 viide 42). Autor on kasutanud F. Stackelbergi «Das älteste Wackenbuch

der Wiek», mis ilmus OES aastaraamatus, viitab aga järjekindlalt hoopis teisele väljaandele (Sitzungsberichte der Altertumsforschenden Gesellschaft zu Pernau), kus ilmus teine sama autori uurimus. Mõnikord on viidetes segi aetud ka arhiivid. Nii näiteks on lk. 220 viidatud Riiklikule Vanade Aktide Keskarhiivile Moskvast, peaks aga olema Läti NSV Riiklik Keskarhiiv.

Meie arvates pole otstarbekohane tsiteerida ainult väljaande nimetuse järgi, autori nime ja pealkirja elemente kasutamata. Oigeks ei saa pidada sedagi, et kohati antakse pealkiri tõlkes (lk. 245 viide 50). Kasutatud kirjanduse ja allikate nimestik hõlbustaks tunduvalt monograafia kasutamist. Niisuguse ulatusega töös oleksid omal kohal ka registrid.

Esitatud märkused ei ammenda kaugeltki kõiki vastuväiteid ja küsimusi, mis V. Dorošenko kõnesoleva monograafia lugemisel esile kerkisid. Nagu juba märkisime, ei puuduta nad enamasti raamatu põhiseisukohti. Retsenseeritav teos on üldkokkuvõttes siiski tõsine uurimus, mis lahendab keerulisi ajaloo probleeme ning kutsub uusi probleeme ja küsimusi püstitades ühtlasi esile uusi mõtteid. Talle kuulub kahtlemata kindel koht mitte ainult Läti, vaid ka naabermaade keskaja historiograafias. Uurimusena, mis käsitleb meile väga lähedase arenguteega naabermaa agraarajalugu ja tõmbab rohkesti paralleele Eesti ajalooga, pakub ta kindlasti tõsist huvi ka eesti lugejale.

H. LIGI, E. TARVEL